

Ю.В. Панченко

ДО ЕТНІЧНОЇ НАЛЕЖНОСТІ НЕОЛІТИЧНОГО НАСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ

У статті подано аналіз поглядів стосовно етнічних ознак водності неолітичної культури ямково-гребінцевої кераміки Північно-Східної України. На основі аналізу археологічних та лінгвістичних матеріалів зроблено висновок щодо місцевого фінно-угорського характеру носіїв цих культур.

Визначення етнічної належності культурних спільнот минулого є одним з перспективних напрямів сучасної археології. Утім через свою фрагментарність археологічний матеріал надає обмежені можливості для повноцінних етнічних реконструкцій. Останні можливі лише у разі синтезу даних, а також методик різних дисциплін, що доповнюють одна одну: археології, лінгвістики, антропології, письмових джерел тощо¹. Етнічна карта території України доби неоліту має ще досить багато «білих плям».

Статтю присвячено визначенню етнічної належності неолітичного населення території Північно-Східної України — сучасні Чернігівська, Сумська, а також частково Харківська та Полтавська області. Окреслений регіон певною мірою є контактною зоною, в якій взаємодіяли два найбільші культурно-історичні світи неоліту Східної Європи: ямково-гребінцевої кераміки та гребінцево-накольчатої кераміки (дніпро-донецький). Більшу частину цієї території займає культура ямково-гребінцевої кераміки України (КЯГКУ). Ця культура є південно-західним проявом масиву споріднених між собою культур ямково-гребінцевої кераміки Східної Європи. Лінія розмежування між цими культурними світами, імовірно, не була сталою. Вона проходила в районі верхніх течій Дону, Сіверського Дінця, Ворекли, Пела, Сейму, через середню та верхню Десну, а поза описаним регіоном — по верхів'ях Волги — Оки і Західній Двіні². Ця територія входить і до ареалу поширення пам'яток лисогубівської та верхньодніпровської культур. Останню зараховують до дніпро-донецької етнокультурної спільноти³, а належність лисогубівської культури до певного культурного кола викликає дискусії. Її або зараховують до дніпро-донецької етнокультурної спільноти⁴, або з неї виводять КЯГКУ⁵.

Особливістю домінуючої у зазначеному регіоні КЯГКУ є її периферійне положення щодо основного масиву археологічних культур ямково-гребінцевої кераміки лісової зони Східної Європи, які досить давно пов'язують із пращурами фінно-угорських народів. Тому означену проблему етнічної інтерпретації носіїв КЯГКУ традиційно вирішували в контексті етногенезу фінно-угрів. Першим звернувся до питання стосовно етнічної інтерпретації населення КЯГКУ та пов'язав його із фінно-уграми ще О.О. Спицин⁶. Однак науково обґрунтували цю теорію О.Я. Брюсов та О.О. Формозов⁷. Вони порушили питання про співвідношення населення масиву культур ямково-гребінцевої кераміки (КЯГК) із уральською мовною родиною (фінно-уграми). Основним аргументом їх концепції є факт безперервності розвитку місцевого населення лісової зони Східної Європи починаючи з доби неоліту. Частина дослідників пов'язує з фінно-уграми не носіїв КЯГК, а людність пізньобронзової культури із сітчастою керамікою. Відповідно у лінгвістичних розробках було виділено пласт архаїчних назв, який

вважали дофінно-угорським та пов'язували саме із масивом ямково-гребінцевої кераміки⁸. Викреслення цих культур із «ланцюжка» фіногенези ці дослідники пояснювали перекриттям матеріалів КЯГК волосівською культурою, яка має західне походження, а її матеріали не вважали спорідненими із ямково-гребінцевою керамікою⁹. Нині уявляють, що носії КЯГК відігравали провідну роль у формуванні волосівського культурного кола Волго-Окського міжріччя¹⁰. Населення волосівської культури асимілювало населення східного арсалу масиву КЯГК і стало основою культури із сітчастою керамікою¹¹. Це твердження було прийнято переважною більшістю дослідників і нині не викликає дискусій. Тому, на наш погляд, доцільніше, не «розвиваючи» хронологічний ланцюжок фіногенези, розглядати умовно фінно-угорським як у цілому населення масиву ямково-гребінцевої кераміки, так і носіїв КЯГКУ зокрема.

Умовність використання терміна «фінно-угорське» в інтерпретації неолітичного населення пояснюється дискусіями щодо часу розпаду уральської мовної родини. Потрібно мати на увазі, що датування лінгвістичних подій ніколи не були точними. Зокрема, традиційні дослідники радянського часу, не ризикуючи поглиблювати уральську передісторію, датували розпад уральської мовної родини III або навіть I тис. до н. е.¹² Сучасні лінгвісти значно подавили цю подію. Так, В.В. Напольських датує виділення з уральського масиву самодійської прамови VI — кінцем V тис. до н. е., а виокремлення праугорської мови — серединою III тис. до н. е.¹³ Отже, за новими дослідженнями період існування КЯГК відповідає добі прафінно-угорської єдності, а носіїв цієї культури відповідно можна вважати фінно-уграми або протофінами — найдавнішою основою фінно-угорських народів¹⁴.

Не менш важливим для висвітлення етнічної належності КЯГКУ є визначення місця її носіїв щодо масиву фінно-угорських народів. Це питання, на наш погляд, слід вирішувати лише в контексті проблеми походження фінно-угорського населення Східної Європи — так званої західної групи фінно-угорських мов. Стосовно проблеми походження фінно-угрів існують протилежні думки, що викликає гостру дискусію серед фахівців. Традиційно археологи, які досліджували культури цього регіону, користувалися лінгвістичними побудовами, в яких чітко зафіксовано уральські елементи в західнофінських мовах. Тому спроби археологічної інтерпретації першопочаткових фінно-угорських культур були обмежені пошуками східних уральських елементів у матеріальній культурі. Датування цих впливів давало змогу, у свою чергу, судити про час появи фінно-угрів у регіоні. Так, О.Я. Брюсов вважав фінно-угорське населення Східної Європи вихідцями з областей Уралу, датуючи їх появу мезолітом¹⁵. Археологічним відповідником цього розселення він вважав свідерську культурну область, яка, на його думку, поширювалася зі сходу на захід.

Пізніше це положення доповнив Г.О. Панкрушев, який пов'язував розселення фінно-угрів із поширенням носіїв мезолітичної культури типу Оленеострівського могильника¹⁶, які, на його думку, були вихідцями з верхньої Волги¹⁷. Погляд щодо східних коренів фінно-угрів довгий час домінував серед науковців¹⁸, він популярний і нині¹⁹. Певні невідповідності цій теорії, а саме антропологічну різницю між населенням західної та східної частин масиву, наявність в уральських народів певних рис матеріальної культури, що мають аналоги у неоліті — енеоліті Карелії, відсутність уральських топонімів у західному фінно-угорському масиві, трактували як свідчення участі субстратних етносів у формуванні західних фінно-угорських народів²⁰.

На противагу вищевикладеному погляду існує протилежна концепція, за якою міграція фінно-угрів відбувалася із заходу на схід. Першим на західне коріння свідерських витоків у Східній Європі вказав М.Я. Рудинський²¹, але пріоритет ідеї про заселення півночі Східної Європи із заходу належить Р. Індреко²². Висновки останнього перегукувалися з дослідженнями Д. Ласло палеоекології протофінського населення. Він першим висунув теорію про його західне коріння, археологічним відповідником розселення якого є поширення на схід свідерської культури²³. Слід зазначити, що обидві теорії стосовно походження фінно-угрів і нині є досить популярними та істотно впливають на вирішення поставленого нами завдання.

Подібно до археологічної, принципова дискусія щодо походження фінно-угрів точиться і в сучасній лінгвістиці між прихильниками датування появи носіїв фінно-угорських мов у західній частині їх ареалу I тис. до н. е. (Д.В. Бубрих, П. Хайду тощо)²⁴ та групою переважно фінляндсько-естонських дослідників (П. Арісте, Е. Ітконен, А. Йокі, І. Койвулехто)²⁵, які подавнюють появу цих мов до II тис. до н. е. або навіть до доби неоліту. У концепціях, що опускають появу західних фінно-угорських мов у добу неоліту, археологічним відповідником останніх вважають культури ямково-гребінцевої кераміки. Прихильники подання появи фінно-угорських народів у західній частині ареалу дотримуються концепції їх центральноєвропейського походження.

Нині в центрі дискусії опинилася книга В.В. Напольських²⁶, написана з позицій теорії уральського походження фінно-угрів. На цю книгу вийшла низка критичних рецензій, в яких разом з високою оцінкою лінгвістичних побудов автора піддано критиці його історичні реконструкції²⁷. За В.В. Напольських, початковий ареал фінно-угрів був обмежений Уральським хребтом на заході, Північним полярним колом на півночі, нижньою течією Ангари та Підкаменною Тунгуски на сході та південним кордоном західносибірської тайги на півдні²⁸. У свою чергу, фінно-угризацію західного ареалу дослідник пов'язує з формуванням у Верхньому Поволжі та Волго-Окському межиріччі культури із текстильною керамікою²⁹. Притому автор заперечує факт генетичної спадковості культури з текстильною керамікою щодо культури ямково-гребінцевої кераміки, який визнано більшістю археологів³⁰. Визнання чи невизнання фінно-угорської етнічної суті культури ямково-гребінцевої кераміки є визначальним для вирішення проблеми походження фінно-угрів.

Звичайно, в Україні ця тематика менш популярна, ніж у Росії та Фінляндії. Утім матеріали Північної України важливі для вирішення багатьох ключових проблем фінно-угорської праісторії, зокрема їх контактів зі світом індоєвропейців. Датування цих контактів дає змогу точніше датувати різні етапи процесу фіногенези.

В.І. Абаєву, який вивчав впливи індоєвропейських мов на фінно-угорські, вдалося виділити кілька етапів цих контактів, починаючи з найдавнішого (тохарського) до впливів, датованих I тис. до н. е.³¹. Якщо тохарські впливи часто вважають недостатньо доведеними, то наявність протоарійського (III—II тис. до н. е.) та протоіранського (кінець III—II тис. до н. е.) шарів мовних впливів визнає переважна більшість дослідників. За відсутності зміни населення, що засвідчено археологічно, пласти зафіксованих мовних контактів можна залучати до реконструкції етнічних процесів у неоліті. Важливим свідченням прямої контактної взаємодії без участі народів-посередників є наявність слова «огја» («раб, слуга») у фінській мові. Відомо, що в мовах багатьох сусідніх народів самоназви сусідів мають принизливе значення. Хоча появу цього слова лінгвісти зараховують до протоарійської доби³², але внаслідок тривалої безперервності культурно-історичного розвитку в регіоні можна припустити певні сусідські контакти з доби неоліту.

У деяких мовах півночі Західної та Центральної Європи зафіксовано доіндоєвропейські лексичні явища, які вважають фінно-угорськими³³. Зокрема, впливами протофінських мов пояснюють спрощення у вимові початкових груп приголосних в англійській, шведській та норвезьких мовах. Значні протофінські запозичення мають і слов'янські мови, про що пишуть В.М. Топоров та О.М. Трубаčov. До найдавніших запозичень ці дослідники зараховують слова: дуб, сом, хміль, сани, половина, шука, шур тощо³⁴. Особливо звертає на себе увагу останнє слово — адже така форма відсутня в російській мові. Подібний факт можна пояснити лише прямими контактами стародавнього фінно-угорського та індоєвропейського населення, що мешкало саме на території сучасної України³⁵. Археологічними відповідниками цих контактів можна вважати контактну зону між масивами ямково-гребінцевої та гребінцево-накольчастої кераміки, що проходить через територію північно-східної України.

Зазначені факти, на нашу думку, дають підстави вважати носіїв КЯГК як на території України, так і поза її межами західними фінно-уграми без монголоїдних домішок.

Не вирішено питання автохтонності людності КЯГКУ. Виходячи з погляду щодо уральської прабатьківщини фінно-угрів, населення найвіддаленішої від неї території може бути визначене як прийшла. Такому трактуванню сприяють хронологічні межі КЯГКУ — традиційно вона належить до пізнього неоліту. За умови прийшлого характеру цієї культури до нас мали б дійти свідчення різкої зміни культурних традицій на теренах північно-східної України за добу розвинутого неоліту. Оскільки подібні свідчення нам невідомі, доцільно шукати корені КЯГКУ в місцевому мезоліті.

Більшість сучасних дослідників виводить КЯГКУ з групи пам'яток типу Студенок. Вона являє собою третій пізньомезолітичний етап розвитку пісочнорівської культури, що датується початком Атлантикуму (7860 ± 100 років тому)³⁶. Л.Л. Залізник зазначає продовження традицій крем'яної індустрії пізнього мезоліту типу Студенка на стоянках раннього етапу КЯГКУ (пам'ятки типу Вирчище)³⁷. Важливо, на нашу думку, те, що бачення генези згаданої пісочнорівської культури не суперечить лінгвістичним побудовам про подавлення процесу фіногенези (роботи П. Арісте, Е. Іконтена, А. Йокі, І. Койвулехто). Адже ця культура виводиться від красносільської культури, яка, у свою чергу, бере свій початок від фінальнопалеолітичної культури Лінгбі, що побутувала на Північнонімецькій низовині³⁸. У фінальному палеоліті внаслідок деградації скандинавського льодовика нащадки культури Лінгбі рушають на схід. Отже, північ Східної Європи була заселена з Південної Балтії носіями споріднених між собою культур (Аренсбург, Свідер, Красносілья), які мали спільну рису — наконечники стріл на пластинах. Поширення цієї людності із заходу на схід, а не навпаки, підтверджує порівняльна хронологія пам'яток. Про це ж свідчать антропологічні матеріали мезолітичних могильників півночі Східної Європи (Оленій Острів, Звейнекі 2, Попово)³⁹. У найдавніших могилах Оленього Острова були поховані європеїди архаїчного типу⁴⁰. Відсутність монголоїдної домішки, притаманної східному ареалу КЯГК⁴¹, вказує на європеїдне, а не сибірське походження похованих. Отже, носіїв культур ямково-гребінцевої кераміки можна вважати нащадками великого мезолітичного масиву культур з наконечниками стріл на пластинах, носіями яких були вихідці з Південної Балтії.

Вищенаведене не свідчить про ранньонеолітичну підоснову КЯГКУ. Внаслідок певного хронологічного розриву між пізнім мезолітом та розвинутим неолітом прийняття спадкоємності КЯГКУ від пам'яток типу Студенка фактично виходить із постулату про опущення нижніх хронологічних меж цієї культури до раннього неоліту. Недовідність існування КЯГКУ в ранньому неоліті та неможливість на існуючих матеріалах вирішити цю проблему, на нашу думку, є істотним недоліком цієї концепції. Проте питання нижньої межі цієї культури останнім часом не було досліджено і вирішено однозначно. За дослідженнями В.І. Непріної, нижня хронологічна межа КЯГКУ належить до першої половини IV тис. до н. е. (некаліброване датування)⁴². Таке датування є досить дискусійним, адже воно відрізняється від датування Д.Я. Телегіна приблизно на 300—500 років углиб⁴³. Зазначимо, що більшого розповсюдження набуло останнє датування. Це можна пояснити неприйняттям подавлення КЯГКУ В.П. Третьяковим і Н.М. Гуріною — провідними на той час фахівцями з неоліту Північно-Східної Європи⁴⁴.

Однак, на користь правомірності погляду В.І. Непріної вказує загальна тенденція стосовно подавлення археологічних пам'яток лісової та лісостепової зон, зокрема блока культур з ямково-гребінцевою керамікою⁴⁵. Таке подавлення, а також вищезгаданий зв'язок КЯГКУ з місцевим мезолітом доводять правомірність теорії центральноєвропейського походження фінно-угрів.

Приймаючи вищеописані побудови та відповідно вважаючи КЯГКУ культурою, що сформувалася на місцевому підґрунті, слід поставити питання про етнічне навантаження близьких їй культур. Має існувати певна невідома нам ранньонеолітична ланка між мезолітичним фінно-угорським підґрунтям та КЯГКУ, яка з'являється у пізньому неоліті. Проблема визначення цієї ланки невід'ємно пов'язана із проблемою трактування лисогубівської культури, з якої В.І. Непріна виводить КЯГКУ, а Д.Я. Телегін трактує її як складову дніпро-донської етнокультурної спільноти. Хронологічно лисогубівська культура давні-

ша за КЯГКУ і зникає з поширенням у цьому регіоні пам'яток із ямково-гребінцевим орнаментом. Тому найпростішим вирішенням окресленої проблеми було б віднесення лисогубівської культури до предків КЯГКУ⁴⁶. Однак це твердження зазнає справедливої критики, яка ґрунтується на великій кількості матеріалів дніпро-донецької етнокультурної спільноти у комплексах лисогубівської культури (за значної кількості трипільських імпортів)⁴⁷. Викладені факти дають змогу припустити інтерпретацію лисогубівської культури як певною мірою «плавильного казану», де змішалася місцеве фінно-угорське населення та витиснені експансією Трипілья носії дніпро-донецької етнокультурної спільноти.

Проблематичним залишається питання щодо меж поширення протофінського населення на теренах Лівобережної України. Південний тип пам'яток КЯГКУ (тип Луком'я та Новодонівки), що був поширений на лівобережних притоках Дніпра (Сулі, Пслі, Ворсклі, Дінці), представлений невеликою кількістю пам'яток. До того ж, у переважній їх більшості матеріали з ямково-гребінцевою керамікою дають невеликі вибірки. Тому доцільніше вважати носіїв цих культурних типів фінно-уграми, які за певних обставин (імовірно, змін кліматичних умов) поширилися на південь і там були асимільовані місцевим індоєвропейським населенням.

Отже, територія північно-східної України за доби неоліту була зоною взаємодії двох великих етнокультурних масивів Східної Європи: ямково-гребінцевої кераміки та гребінцево-накольчастої кераміки (дніпро-донецького). Етнічно населення цього регіону представлено як західними фінно-уграми, так й індоєвропейцями. Зважаючи на археологічні дані, можна говорити про місцевий характер фінно-угорського населення та прийшлий — індоєвропейського. Ці дані добре співвідносяться з даними лінгвістики, які дають змогу подавити перебування фінно-угрів у Східній Європі до доби неоліту. Наведене дозволяє співвідносити носіїв КЯГКУ з місцевими фінно-уграми, що контактували з індоєвропейською людністю неолітичної дніпро-донецької етнокультурної спільноти.

¹ Клейн Л.С. Стратегия синтеза в современной археологии // СЭ. — 1988. — № 4. — С. 26—33.

² Телегин Д.Я. Про роль носіїв неолітичних культур Дніпро-Двінського регіону в етногенетичних процесах: балти і слов'яни // Археологія. — 1996. — № 1. — С. 37.

³ Телегин Д.Я., Титова Е.Н. Поселения днепро-донецкой этнокультурной общности эпохи неолита. — Киев, 1998. — С. 30—32.

⁴ Там же. — С. 32.

⁵ Неприна В.И. Неолит ямочно-гребенчатой керамики на Украине. — Киев, 1976.

⁶ Спицын А.А. Последний период каменного века в Верхнем Поволжье // ЗОРСА. — СПб., 1903. — Т. 5, вып. 1.

⁷ Брюсов А.Я. Очерки истории племен европейской части СССР в неолитическую эпоху. — М., 1952; Формозов А.А. Проблемы этнокультурной истории каменного века на территории европейской части СССР. — М., 1977.

⁸ Серебрянников Б.А. Волго-окская топонимика на территории европейской части СССР // ВЯ. — 1955. — № 6.

⁹ Бадер О.Н. О древнейших финно-уграх на Урале и древних финнах между Уралом и Балтикой // Проблемы археологии и древней истории угров. — М., 1972. — С. 11—12.

¹⁰ Никитин В.В. Каменный век Марийского края // Тр. Марийской археол. экспедиции. — Йошкар-Ола, 1996. — Т. 4.

¹¹ Сидоров В.В. Волосовская культура — происхождение, периодизация, судьба // Хронология неолита Восточной Европы. — СПб., 2000; Сидоров В.В. Этногенез финнов по данным лингвистики и археологии // ТАС. — Тверь, 2001. — Вып. 4. — С. 400.

¹² Основы финно-угорского языкознания. Прибалтийско-финские, саамские и мордовские языки. — М., 1975.

¹³ Напольских В.В. Введение в историческую уралоистику. — Ижевск, 1997. — С. 116—125.

¹⁴ Крайнов Д.А. К вопросу о происхождении культур с ямочно-гребенчатой керамикой // Археология Верхнего Поволжья. — Н. Новгород, 1991.

¹⁵ Брюсов А.Я. Указ. соч. — С. 38.

¹⁶ Панкрушев Г.А. Мезолит и неолит Карелии. — Л., 1978. — Ч. 1. — С. 87—92.

¹⁷ Там же. — С. 65—66.

¹⁸ Чернецов В.Н. К вопросу о сложении уральского неолита // История, археология и этнография Средней Азии. — М., 1969.

- ¹⁹ *Fodor I. Régészeti megjegyzések az uráli-indoeurópai kapcsolatokról // Давня історія України та суміжних регіонів. — Ужгород, 2001. — Вип. 13.*
- ²⁰ *Археология Карелии. — Петрозаводск, 1996. — С. 268.*
- ²¹ *Рудинский М.Я. Деякі підсумки та найближчі завдання палеолітичних вивчень у межах УРСР // Антропология. — 1931. — № 4. — С. 161.*
- ²² *Indreco R. Die mittlere Steinzeit in Estland. — Stockholm, 1948.*
- ²³ *Laszlo Gy. Die ältesten Epochen der uralischen Vorgeschichte // Conf. intern. fenno-ugristarum. — Budapest, 1963. — S. 418.*
- ²⁴ *Бубрих Д.В. Происхождение карельского народа. — Петрозаводск, 1947; Хайду П. Уральские языки и народы. — М., 1985.*
- ²⁵ *Аристе П.А. Формирование прибалтийско-финских языков и древнейший период их развития // Вопросы этнической истории эстонского народа. — Таллин, 1956.*
- ²⁶ *Напольских В.В. Указ. соч.*
- ²⁷ *Патрушев В.С. Формирование и взаимодействие уральских народов в эпоху камня // Российская археология: достижения XX и перспективы XXI вв. — Ижевск, 2000; Сидоров В.В. Этногенез...*
- ²⁸ *Напольских В.В. Указ. соч. — С. 132—135.*
- ²⁹ *Там же. — С. 186—197.*
- ³⁰ *Ворошич К.В. К вопросу о происхождении и развитии культуры с сетчатой керамикой бронзового века // ТАС. — Тверь, 1998. — Вып. 3.*
- ³¹ *Абаев В.И. Доистория индоиранцев в свете арио-уральских языковых контактов // Этнические проблемы истории Центральной Азии в древности. — М., 1981. — С. 84—89.*
- ³² *Тищенко К. Ранні фінські запозичення з індоєвропейських мов // Етнічна історія народів Європи. — К., 2000. — Вип. 5. — С. 13.*
- ³³ *Тищенко К. Мовні свідчення протофінської присутності у Західній Європі // Етнічна історія народів Європи. — К., 2001. — Вип. 9.*
- ³⁴ *Топоров В.Н., Трубачев О.Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. — М., 1962. — С. 245—246.*
- ³⁵ *Усне повідомлення д-ра філол. наук проф. К.М. Тищенко.*
- ³⁶ *Залізняк Л.Л. Передісторія України. X—V тис. до н. е. — К., 1998. — С. 149.*
- ³⁷ *Там само. — С. 150.*
- ³⁸ *Залізняк Л.Л. Фінальний палеоліт північного заходу Східної Європи (Культурний поліл і періодизація). — К., 1999. — С. 232.*
- ³⁹ *Там само. — С. 234; Залізняк Л.Л. Культурно-історичні зв'язки Полісся у первісну добу // Vita Antiqua. — К., 2001. — № 3—4. — С. 51—54.*
- ⁴⁰ *Гуриша Н.Н. Оленеостровской могильник // МНА. — 1956. — № 47.*
- ⁴¹ *Потехина И.Д. Население Украины в эпохи неолита и раннего энеолита по антропологическим данным. — Киев, 1999. — С. 147.*
- ⁴² *Непріна В.И. Неолит... — С. 113.*
- ⁴³ *Телегин Д.Я. Неолитические памятники Северной Украины и Южной Белоруссии // Материалы и исследования по археологии СССР. — М., 1973. — № 172.*
- ⁴⁴ *Третьяков В.П. Культура ямочно-гребенчатой керамики в лесной полосе европейской части СССР. — Л., 1972; Гуриша Н.Н. Стоянки с ямочно-гребенчатой керамикой в лесостепи // Неолит Северной Евразии. — М., 1996.*
- ⁴⁵ *Тимофеев В.И. О некоторых аспектах проблемы неолитизации // Археология в пути или путь археолога. — СПб., 2001. — Ч. 2. — С. 61.*
- ⁴⁶ *Непріна В.И. Неолит... — С. 125; Непріна В.И. Лисогубовское поселение раннего и развитого неолита в лесной полосе Левобережной Украины // Материалы каменного века на территории Украины. — Киев, 1984.*
- ⁴⁷ *Телегин Д.Я., Титова Е.Н. Поселения... — С. 32—33.*

Одержано 26.02.2002

Ю.В. Панченко

К ВОПРОСУ ОБ ЭТНИЧЕСКОЙ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ НЕОЛИТИЧЕСКОГО НАСЕЛЕНИЯ СЕВЕРО-ВОСТОЧНОЙ УКРАИНЫ

В статье дан анализ взглядов на этническую принадлежность населения неолитической культуры ямочно-гребенчатой керамики в Северо-Восточной Украине. На основании общепринятой теории уральского происхождения финно-угорских народов это население традиционно считалось пришлым уральским (западная ветвь). Точка зрения о западном происхождении финно-угров требует пересмотра. Сопоставление археологических и лингвистических данных позволяет сделать вывод о местном финно-угорском характере населения культуры ямочно-гребенчатой керамики.

CONCERNING THE QUESTION OF THE ETHNIC BELONGING
OF THE NEOLITHIC POPULATION OF THE NORTH-EASTERN UKRAINE

The analysis of basic viewpoints on the ethnic belonging of the population of the Neolithic culture of the Pit-comb ceramics of the North-Eastern Ukraine is given in the article. On the ground of the generally accepted theory of the Urals origin of the Finno-Hungarian nationalities, this population was traditionally considered to be arrived from the Urals (the western branch). The opinion about the Western origin of the Finno-Hungarians requires revising. Correlation of the archaeological and linguistic data allows to make a conclusion about the local Finno-Hungarian type of the population of the Pit-comb culture.

С.І. Круц

АНТРОПОЛОГІЧНІ ДАНІ
ДО КІММЕРІЙСЬКОЇ ПРОБЛЕМИ

У статті вперше розглянуто антропологічні матеріали з поховань передкіфського періоду з території Нижнього Подніпров'я, які належать до чорногорівського та новочеркаського етапів.

Кіммерійська проблематика давно привертає до себе увагу вчених. За останні 15—20 років опубліковано велику кількість праць дискусійного характеру, в яких переважно відбито взаємовиключні погляди з приводу основних питань кіммерійської історії¹. Відсутність антропологічних робіт, які були б присвячені «кіммерійцям», більшою мірою пояснюється тим, що в археологічній науці поки що немає єдиної думки про те, яку групу пам'яток зараховувати до кіммерійців, і досі немає вірогідно належних кіммерійцям черепних серій. Висловлювалися лише окремі оригінальні гіпотези щодо походження кіммерійців від передкавказьких катакомбників на Західному Кавказі, особливо на Таманському півострові, на основі побічних доказів². І.В. Перевозчиков зробив спробу зіставити деякі черепні серії «карасуксько-кіммерійської» спільності, за Н.Л. Членовою³, зокрема серії з поховань карасукської культури, кизил-кобінської Криму (таврів) і з поховань Сіалка А + В (межа II—I тис. до н. е.). Дослідник зазначав, що брахікранний широколиций антропологічний тип, ототожнюваний з кіммерійцями, був досить поширений в деяких районах Криму, Іранського нагір'я, Середньої Азії й Алтаю⁴.

Іноді в антропологічній літературі трапляються публікації окремих черепів, що зараховані до пізньої бронзи, які нині розглядають як належні кіммерійцям. Маються на увазі черепи з пох. 8 кург. 56/28 поблизу хутора Попова⁵, пох. 4 кург. 3 з Первомайвки і пох. 9 кург. 11 з Акерменя I⁶.

У запропонованій статті опубліковано унікальні за своїм значенням матеріали з поховань степової зони Нижнього Подніпров'я передкіфського періоду, що належать, на думку українських археологів, до чорногорівського і новочеркаського етапів (чи культур). Публікація не претендує на вичерпний охват джерела, вона обмежена матеріалами, дослідженими автором, які потрапили у його розпорядження переважно завдяки безпосередній участі у новобудовних експедиціях Інституту археології НАН України.

Справедливим є зауваження О.Р. Дубівської про те, що знахідки кіммерійсь-